CUDES JOURNAL
CURRENT DEBATES IN SOCIAL SCIENCES

Türgay, T. & Kenanoğlu, M. E. (2023). Enflasyonist Dönemlerde Gerçekleştirilen Sosyal Harcamalar ve Makroekonomik İstikrar İlişkisi: COVID-19 Dönemi Türkiye Örneği. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 6 (1),68-82.

Research Article

Enflasyonist Dönemlerde Gerçekleştirilen Sosyal Harcamalar ve Makroekonomik İstikrar İlişkisi: COVID-19 Dönemi Türkiye Örneği

The Relationship between Social Expenditures and Macroeconomic Stability in Inflationary Periods: The Case of Turkey in the COVID-19 Period

Doç. Dr. Timur TÜRGAY
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
timurturgay@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3283-8153

Arş. Gör. Dr. Mehmet Emin KENANOĞLU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
mehmeteminkenanoglu@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1044-6674

DOI: http://dx.doi.org/10.29228/cudes.69978

Article Info

Received: 10.05.2023
Accepted: 26.05.2023

Keywords: Social Expenditures, Coronavirus-19, Turkey.

Abstract

This study deals with the relationship between social expenditures and macroeconomic stability in the case of Turkey during the COVID-19 period when inflationary pressure is felt. Thus, it emphasizes the points to be considered to prevent repeating similar processes in future periods. In this context, the literature review method was used in the study. In addition to COVID-19 in Turkey, social expenditures made in an inflationary conjuncture contributed to reducing poverty by significantly reducing inequalities. It has also been observed that expanding the sphere of influence of social expenditures, which has a significant impact on macroeconomic stability, depends on reducing unregistered employment rates. Therefore, with the effective policy set to be implemented, the adverse effects of possible crises will be reduced, and the contribution of social expenditures to macroeconomic stability will be increased.

Makale Bilgisi

Geliş: 10.05.2023
Onay: 26.05.2023

Anahtar sözcükler: Sosyal Harcamalar, COVID-19, Türkiye.

Öz

Bu çalışma, enflasyonist baskının hissedildiği COVID-19 döneminde, sosyal harcamalar ve makroekonomik istikrar ilişkisini Türkiye örneğinde ele almıştır. Böylece gelecek dönemlerde de benzer süreçlerin tekrarını önlemek amacıyla dikkat edilmesi gereken hususları vurgulamaktadır. Bu kapsamda, çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmış ve Türkiye'de COVID-19'un yanı sıra enflasyonist bir konjonktürde gerçekleştirilen sosyal harcamaların eşitsizlikleri önemli ölçüde azaltarak yoksulluğun azaltılmasında katkısı olduğu görülmüştür. Yine makroekonomik istikrara da önemli etkisi olan sosyal harcamaların etki alanının genişletilmesinin ise kayıt dışı istihdam oranlarının azaltılmasına bağlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, uygulanacak etkin politika dizisiyle olası kriz durumlarında meydana gelecek olumsuz etkilerinin azaltılması ve sosyal harcamaların makroekonomik istikrara olan katkısı artırılmış olacaktır.

1. GİRİŞ

Sosyal harcamaların toplumun dezavantajlı kesimlerine önemli katkı sağlayacağı düşüncesi, bu harcamaların genel düzeyi ve bileşimine bağlı olmaktadır. Farklı bir kavrayış, yoksulluğun etkisi altındaki bu kesimin özellikle de enflasyonist dönemlerde aşırı yoksulluk riskiyle karşılaşma ihtimalini ortaya koyabilecek ve ekonomilerin makroekonomik göstergeler temelinde olumsuz etkilenmesine sebep olabilecektir. Konu çerçevesinde, küresel boyutta önemli kriz durumlarından biri olan ve 2020 yılı itibariyle gündemi ciddi ölçüde meşgul eden Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) salgın ortamının uygun bir test alanı yarattığı görülmüştür. Zira birçok uluslararası otorite, COVID-19'un gerek sağlık gerekse de ülke ekonomileri üzerindeki uzun vadeli etkileri hususunda kaygılarını dile getirmektedir. Önemli risk içeren bu tür krizler sadece pandemik dönemlerin değil aynı zamanda deprem gibi büyük afet dönemlerinin de karşımıza çıkardığı önemli sorunlar olmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerin COVID-19 ile mücadele çerçevesinde alacakları pozitif neticelerin yaşanan sağlık krizinin olumsuz etkilerinin derinleşmesini önlemede büyük önem arz etmesi ve gerek salgın öncesi gerekse sonrası dönemde yaşanan istenmedik durumlar kaynaklı iktisadi olumsuzluklar ile art arda karşılaşmış olması, Türkiye'yi örneksel bağlamda önemli bir konuma taşımaktadır. Zira yaşanan krizler ekonomik büyüme ve kalkınma, dış ticaret, enflasyon, kayıt dışılık, istihdam ve eğitim konularını gündeme getirmektedir. Tüm bu sorgulamalardan hareketle, makroekonomik göstergeler ışığında, Türkiye'deki sosyal harcamaların yapısı ve makroekonomik istikrar üzerinde oluşturduğu değişimlere genel bir bakış sunmayı amaçlayan çalışma, gelecek süreçte olasılık barındıran olağanüstü durumlarda yaşanabilecek sorunların önlenmesi amacıyla kısmi öneriler sunmaktadır. Bu kapsamda, öncelikle çalışmanın bütününe ilişkin kavram ve kuram ilişkileri kurularak, Türkiye ve diğer ülkelerde yapılan sosyal harcamalar ekseninde COVID-19 dönemindeki durum değerlendirilmiş ve Türkiye'deki sosyal harcamaların makroekonomik istikrar üzerinde yarattığı değişim ve sorunlar ele alınmıştır.

2. MAKROEKONOMİK İSTİKRAR, ENFLASYON VE SOSYAL HARCAMALAR ÜZERİNE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Enflasyonist dönemlerde gerçekleştirilen sosyal harcamaların makroekonomik istikrar üzerine etkisi değerlendirilirken söz konusu ifadede yer alan kavramların ele alınması, çalışmanın temel odağının daha etkin aktarılabilmesi adına yararlı olacaktır. Bu kapsamda, öncelikle istikrar kavramına değinmek gerekmektedir. Türk Dil Kurumu'na göre bu kavram, "*Ödemeler dengesinde, istihdamda düzen, stabilizasyon.*" şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdan hareketle, istikrarın esasında bir denge ya da stabilizasyon algısı ile eş değer olduğu görülmektedir. Ancak makroekonomik istikrar kavramına değinmeden önce ekonomik istikrarsızlıkların kaynağına da yönelme ihtiyacı doğmaktadır. Durum bu yönüyle değerlendirildiğinde ekonomileri istikrarsızlaştıran temel meselelerin; savaşlar, özel sektör tarafından gerçekleştirilen tüketim ve yatırımlardaki dalgalanmalar, arz koşullarındaki değişimler, politik istikrarsızlıklar (yanlış politikalar ve seçim ekonomisi gibi sebeplerle) ve finansal krizler olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla ekonomik istikrarsızlık kavramının "*işsizlik, enflasyon, durgunluk ve stagflasyon*" ile bir bütün oluşturduğunu vurgulamak gerekmektedir (Ataç, 2021: 141-143).

Temel olarak makroekonomik istikrar, iktisadi manada birçok faktör ve bileşenin ahenk içinde olduğu bir ekonomik görünümü ifade etmektedir. Bu yönüyle önemli derecede politika becerisi ve tecrübesi gerektiren bu olgu, özellikle enflasyon, reel faiz ve reel döviz kurunun öngörülebilirliğinin yüksek olduğu ayrıca mali disiplin ve ödemeler dengesine ilişkin pozitif bir görünüm sergilendiği ekonomik bir tabloyu vurgulamaktadır. Makroekonomik yapının sağlam temeller üzerinde yükselmesi, ekonomik büyüme noktasında da ülkelerin elini rahatlatmaktadır (Yalçınkaya ve Aydın, 2017: 983). Bu yönüyle makroekonomik istikrarı meydana getiren faktörleri; kamu maliyesinde dengenin varlığı, enflasyon ve işsizliğin düşük oranlarda seyretmesi ve büyümenin sürdürülebilirliği çerçevesinde değerlendirmek mümkün olacaktır. Zira söz konusu göstergelerdeki oynaklığın asgari düzeylere çekilebilmesi, toplum refahı üzerinde pozitif etkilerde bulunmaktadır (Başçı, 2012: 2-3). Tüm bu ifadeler, makroekonomik istikrarı bir noktada maliye politikalarının etkinliği eksenine oturtmaktadır. Nitekim uygulanan dengeli maliye politikaları istikrarın anahtarı olmakta ve sürdürülebilir ekonomik gelişmelerin kapısını aralamaktadır.

Enflasyon ise belli bir dönem özelinde, fiyatlar genel seviyesindeki devamlı artış hadisesi olarak vurgulanmaktadır. Bu kavram; tek bir malın fiyatında meydana gelen artıştan ziyade bir mal

veya hizmet grubunun fiyat artışını ve fiyatlar genel seviyesindeki geçici yükselişlerden ziyade sürekli yükselişleri ele almaktadır (Ataç, 2021: 143-144). Ayrıca enflasyon konusunu vurgularken birden fazla endeksin kullanıldığını ve bu endekslerin; "*Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE), Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE), Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) Deflatörü*" şeklinde hayat bulduğunu ifade etmek gerekir (Pınar, 2021: 68). Enflasyon olgusu; yaşam maliyetlerindeki artışı temsil ederken ele alınan mal ve hizmet setinin, bir yıl içinde ne kadar daha pahalı hâle geldiğini ortaya koymaktadır. Enflasyon meselesinin ortaya çıkardığı olumsuz etkilerin boyutunu görebilmek adına, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı *Gerald Ford*'un 1974 yılında vurguladığı "*bir numaralı halk düşmanı*" şeklindeki ifadesi yerinde bir tespit olmuştur. Ancak yüksek enflasyonun sorunları artırdığı ortak kabul olmakla birlikte deflasyon da pek istenen bir durum değildir. O nedenle enflasyonda kritik noktanın öngörülebilirlik olduğu, bu sayede enflasyonun bozucu etkilerinin bertaraf edilebileceği ve nispeten tüketime pozitif etkide bulunacağı vurgulanmaktadır (Öner, 2022: 30-31).

Sosyal harcamalar kavramına geçmeden ele alınması gereken temel bir olgu ise sosyal devlet kavramı olmaktadır. Türk Dil Kurumu; sosyal devleti, "*Ekonomik ve sosyal alanlarda bireylere sosyal güvenlik ve adalet sağlayıcı politikalar üreten devlet modeli.*" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere; insan onuruna yakışır bir hayat sürmek temelinde filizlenen bu kavramın özünü devletin birçok noktada inisiyatif alarak bireylere katkı sunması oluşturmaktadır. Özellikle de hayatın idame ettirilmesini sağlayacak ücret almak, sağlık imkânlarından faydalanmak (bedelsiz veya düşük bedelli) ve emekli maaşı almak gibi birçok faktör bu noktada önemlidir (Karagöz, 2020: 121). Sosyal devletin bir yansıması olarak karşımıza çıkan sosyal harcamalar ise "*Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) Sosyal Harcamalar Veritabanı*"na göre; *"emeklilik ödemeleri, çalışan nüfusa yapılan gelir desteği, sağlık harcamaları ve sağlık dışındaki diğer tüm sosyal hizmetler"*in toplanması suretiyle elde edilmektedir (T24, 2023). "*Avrupa Entegre Sosyal Koruma İstatistikleri Sistemi (ESSPROS)*[1]" ise sosyal yardımları; "*Hastalık/Sağlık Bakımı, Engelli/Malul, Emekli/Yaşlı, Dul/Yetim, Aile/Çocuk, İşsizlik, Konut, Sosyal Dışlanma*" gibi grupların yüklerini azaltmak için gerçekleştirilen müdahaleler olarak vurgulamaktadır. Ayrıca ihtiyaç gruplarına karşı müdahalede bulunan kuruluşları; "*Sosyal Güvenlik Kuruluşları, Merkezi Hükümet, Belediyeler, Sivil Toplum Kuruluşları, Resmi veya Özel İşverenler…*" olarak sıralamaktadır (TÜİK, 2022a).

3. COVID-19 VE ENFLASYON İLİŞKİSİ

COVID-19, 2023 yılı 19 Mart tarihi itibariyle 682 milyonu aşkın vaka ve 6 milyon 820 bin dolaylarında ölüm ile dünya çapında oldukça önemli bir tablonun meydana gelmesine neden olmuştur (Worldometer, 2023). Dünyanın tamamını etkileyen bu salgın, 2008 ekonomik kriziyle kıyaslanmakta ancak ekonomik etkilerinin 2008 krizinden daha büyük olması yönüyle de bu krizden ayrılmaktadır. Durumun bu yönde ilerlemesi ülkeleri önemli adımlar atmaya yöneltmiş ve bu kapsamda; merkez bankaları eliyle faiz indirimlerine gidilmiş, likidite artırılmış ve kredi destek programları hayata geçirilmiştir (Adıgüzel, 2020: 192). Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki, 2008 krizinin daha çok ABD'yi etkileyeceği düşünülürken; COVID-19'un daha en başından itibaren küresel boyutta doğmuş olması merkez bankalarını ivedi biçimde ve eş güdümlü adımlar atmaya yöneltmiştir. Bu doğrultuda; ABD Merkez Bankası (FED, Federal Reserve System) ve İngiltere Merkez Bankası gibi gelişmiş ülke merkez bankaları, kredi faizlerini sıfıra doğru düşürme yönünde adımlar atmış ayrıca reeskont ve zorunlu karşılık oranlarında da düşüşe gitmiştir. Hâlihazırda zaten düşük faiz oranlarına sahip olan gelişmiş ülkeler ise politika faiz oranlarında daha fazla düşüşe gidemeyeceklerinden varlık alımlarına yönelmiş ve bu adımlara ek olarak FED'in diğer ülkelerle arasındaki *Swap* faizlerini düşürmesi ve repo imkânlarını genişleterek uluslararası piyasalardaki sıkışıklığı önlemeye çalışması eklenmiştir (Kuzucu, 2022: 267-268). Alınan tüm bu tedbirler yaşanan sağlık krizinin ortaya çıkaracağı olumsuz etkilerin giderilmesi adına ön plana çıkmıştır.

Mevcut ortamda uluslararası düzeyde atılmış olan adımlara benzer bir şekilde Türkiye'nin de salgına karşı bazı adımlar attığı görülmüştür. Türkiye'de uygulanan ciddi seviyedeki "*para ve kredi genişlemesi*", 2020 yılında Türkiye'nin küçülmesini engellemiş olsa bile, genişleme yönünde alınan bu aksiyon olumsuz durumları da beraberinde getirmiştir. Parasal genişleme isteği, özellikle enflasyonu

[1] *ESSPROS*, sosyal korumaya ilişkin idari ulusal verilerin uluslararası karşılaştırmasını sağlayan ortak bir çerçevedir. Avrupa ülkeleri arasında hanehalklarına sağlanan sosyal yardımlar ve finansmanı noktasında karşılaştırma sağlar (Eurostat, 2023).

körükleme işlevi üstlenmiş ve Türkiye'de *Dolarizasyon*[2] meselesini gündeme getirmiştir (Kuzucu, 2022: 276). Nitekim Türk Lirası (TL)'nın aşırı değer kaybına karşın korunma güdüsü, vatandaşların yabancı para birimlerine yönelmesine neden olmuş ve agresif para politikalarının makroekonomik şartları olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Akabinde 2021 yılına gelindiğinde ise, ekonomik toparlanmanın yanı sıra makroekonomik oynaklıkların da gündemi meşgul ettiği görülmüş ve sonuçta ilk üç çeyrek itibariyle büyümenin önemli seviyeye ulaşması (%11,7), işsizlik oranının düşmesi ve mali dengenin iyileşmesine karşın dördüncü çeyrekte yaşanan TL'nin değer kaybı, oynaklıkların artmasına sebep olmuştur. 2022 yılı Ocak ayı itibariyle TÜFE'nin %48,7 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, oynaklıkların birçok sektör üzerinde olumsuz etkisi olduğunu ifade etmek gerekir. Dolayısıyla yaşanan olumsuz gelişmelerin, yoksul kesim üzerinde ek baskı yarattığı ve durumu daha da kötüleştireceği yönünde beklentiler ön plana çıkmıştır (The World Bank, 2022: 1).

FED örneğindeki gibi uluslararası merkez bankaları da COVID-19'un yarattığı olumsuz ekonomik şartların önlenmesi amacıyla, gerçekleştirdikleri politika girişimlerinin yarattığı enflasyonu önlenmek amacıyla daha sonra "*parasal sıkılaşma*" yönlü adımlar atmaya yönelmiştir. Bu noktada FED'in "*varlık alımlarını azaltması, faiz oranlarını artırması ve bilanço küçültme"* gibi adımlarını vurgulamak gerekir (TRT Haber, 2022). Merkez bankalarının bu yönde sıkılaştırma tedbirlerine karşın Türkiye tarafında faiz indirimlerine gidilmiş ve bu durumun bir sonucu olarak 2021 yılı başı ile sonu kıyaslandığında TL'de %130'un üzerinde değer kaybı görülmüştür. TL'deki değer kayıplarına emtia fiyatları ve enflasyon beklentilerinde yaşanan artışların da katkıda bulunduğunu ifade etmek gerekir. Ayrıca Kredi Temerrüt Riski (CDS, Credit Default Swap)'nin yükselmesi ve Türkiye'nin eşdeğer sayılabilecek ülkelere göre yurt dışından daha düşük oranda mevduat çekmesi de enflasyona katkı sunmuştur. Her ne kadar asgari ücret ve emekli maaşlarına zam yapılmış olsa da enflasyona dair risklerin tamamı ortadan kalkmamıştır (The World Bank, 2022: 3-4). Nitekim enflasyonun sürekli gündemi meşgul etmesi durumunda, belki de en önemli mesele ücretlilerin enflasyonun yarattığı tahribatı giderecek ölçüde benzer artışlar elde edip etmediği olmaktadır. Ücretlilerin enflasyonun yükü altında ezilmesi, hanehalklarının refahı üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmekte ve ekonomik sistemin kapasitesinin altında kaldığını göstermektedir (The White House, 2021).

COVID-19 kaynaklı enflasyon meselesi irdelenirken değinilmesi gereken en önemli mevzu, satın alma gücünde erozyon yaşayan asgari ücretli vatandaşların durumu olmaktadır. Nitekim çalışan nüfusunun önemli derecede asgari ücretle[3] geçinmesi durumun vahametini artırmakta; dolayısıyla da insan onuruna yaraşır şekilde hayat sürdürülebilmesi amacıyla "*asgari ücret*" konusunun ele alınması ve belki de merkezi asgari ücret yerine bölgesel asgari ücretin tartışılması yerinde olacaktır (Birkalan ve Bay, 2022: 32). Avrupa Birliği'nde bölgesel farklılıkların giderilmesi noktasında etkin bir yapının mevcudiyeti, bu tarz bir uygulamaya geçilmesini önlerken; Türkiye'de ise 1960'lı yılların başından itibaren bölgesel dengesizlikler nedeniyle kalkınma planlarına başvurulduğu ancak istenen sonuçlara ulaşılamadığı ve devamında her ne kadar kalkınma ajansları kurulmuş olsa da bölgesel temelde vuku bulan dengesizliklerin giderilemediği görülmektedir. Bu nedenle bölgesel asgari ücret uygulamasının hayata geçirilmesinin olumlu katkı sunacağına yönelik bazı görüşler bulunmaktadır (Yılmaz Eser ve Terzi, 2008: 141-142). Ancak bu durumun aksine, yüksek asgari ücret uygulanan bölgelerin göç alma noktasında bazı sorunlarla karşılaşacağı beklentisi ise uygulamanın hayata geçirilebilmesi noktasında bazı çekinceleri de beraberinde getirmektedir.

COVID-19'un sebep olduğu enflasyonist durum ele alınırken meydana gelen enflasyonun bileşenlerine de ayrıca değinmek gerekir. Nitekim alınan tedbirler neticesinde uygulanan karantina ve evden çalışma gibi durumlar harcamaların da çehresini değiştirerek ulaşım ve giyimden ziyade gıda ve barınma noktasındaki giderleri ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla gelirlerin düşmesi temel olmayan harcama kalemlerine yönelik harcamaların da düşmesine yol açmıştır (Reinsdorf, 2020). Dolayısıyla TÜFE'nin harcama grupları özelinde ele alınması daha sağlıklı olacaktır. Nitekim COVID-19'un enflasyonu ölçmedeki zorluklar noktasında bir farkındalık yarattığı ifade edilmektedir (Works, 2021).

[2] Para ikamesi şeklinde de vurgulanan bu kavram, enflasyonist dönemlerde yerli paradan ziyade yabancı para birimini kullanmaya yönelmenin ifadesidir. Bu sorunun önlenmesi adına merkez bankalarının "*güven tazelemesi*" ve "*yerli paranın değer kazanma beklentisinin benimsenmesi*" gerekmektedir (Karaca, 2023: 173-174).

[3] Türkiye'de asgari ücret dışındaki emek gelirlerinde yaşanan maaş zamlarındaki artış miktarının sınırlı seyretmesi bir noktada diğer ücretlerin de asgari ücrete yaklaşmasına yol açmakta ve günden güne asgari ücretle çalışan sayısının artmasına neden olmaktadır. Özel sektörde çalışanların yaklaşık olarak %65'inin de asgari ücretle istihdam edildiği vurgulanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (DİSK-AR: 2023: 8-9).

4. COVID-19 DÖNEMİNDE YAPILAN SOSYAL HARCAMALAR

Birleşmiş Milletler, "*Ortak Sorumluluk, Küresel Dayanışma: COVID-19'un Sosyo-Ekonomik Etkilerine Yanıt*" adlı raporunda; kadınlar, gençler, düşük ücretli işçiler ve kayıt dışı çalışanlar gibi bir dizi grup için acil eylem çağrısında bulunulmuştur. Nitekim tedarik zincirindeki aksamaların imalat sanayisini sekteye uğratması ve artan petrol fiyatları COVID-19'un etkilerinin artırırken, finansal piyasaları da olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle de gelişmekte olan ülkelerden sermaye çıkışı yaşanması ve döviz piyasalarındaki baskı yerel para birimlerini zayıflatarak hükümetlerin yaşanan krize karşı manevra alanını daraltmış ve bu noktada sağlanacak mali teşviklerin azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin krizi yönetme başarısının, COVID-19'un yarattığı tahribatın giderilmesinde önemli bir temel olacağı anlaşılmaktadır (UN, 2020: 1,8). Gözlemler doğrultusunda; ülkelerin gelişmişlik düzeyinin COVID-19'un meydana getirdiği etkileri ve krize karşı atılan adımları doğrudan etkilediği anlaşılmaktadır. Zira ülke grupları nezdinde; demografi, mali alan, kurumsal kapasite ve bilgi teknolojilerinde farklılıklar meydana gelebildiğine şahit olunmuş (Cooley ve Linn, 2020) ve özellikle de az gelişmiş ülkelerde, COVID-19 kaynaklı kapanmaların, yoksulluğu gündeme getirdiği ve geçim kaygılarının sağlık endişelerinin önüne geçtiği görülmüştür (Mobarak ve Barnett-Howell, 2020). Yine gelişmekte olan bir ülkenin kırsal bölgesinde yaşayan yevmiyeli bir işçi, kendisini ve ailesini geçindirebilmek amacıyla ücret kazancına güvenmek zorunda iken sosyal güvenlik sistemine sahip bireylerin bu konudaki endişeleri azalmaktadır (Mobarak, 2020).

Sosyal harcamalara ilişkin kronolojik süreç ele alındığında, 1929 Bunalımı'ndan sonra etkisini artıran Keynesyen İktisadın sosyal harcamalar noktasında ortaya koyduğu görüşler, Klasik ekolün görüşlerinden farklı bir çizgide ilerlemiştir. Nitekim devletin temel fonksiyonlarını eğitim, adalet ve güvenlik hizmetlerini sunmak olarak gören ve devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkan bir ekol olan Klasik düşünceye karşın; Keynesyen ekol, insanlara asgari bir yaşam düzeyi sağlanması noktasında devletlerin ekonomiye müdahalesini gerekli görmüştür. Bu noktada özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemini artıran refah devleti anlayışının getirdiği değişimler (eğitim, sağlık, barınma ve istihdam gibi) doğal olarak sosyal harcamaların artmasına da katkıda bulunmuştur. Aynı doğrultuda; sosyal harcamaların, insanların karşı karşıya olduğu yoksulluk riskini ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri de azalttığını ifade etmek gerekmektedir. Yapılan bir araştırma, sosyal harcamaların önemli ölçüde emeklilik ödemeleri ve sağlık harcamalarından kaynaklandığını; bir diğer faktörün ise işsizlik olduğunu ortaya koymaktadır (Çetin, 2019: 80,90-91). Bu bağlamda, sosyal harcamaların bileşenlerine değinmek gerekmektedir. TÜİK'e göre sosyal harcamalar, *"eğitim, sağlık ve sosyal koruma (emekli aylıkları ve diğer harcamalar, sosyal yardım ve primsiz ödemeler ve doğrudan gelir desteği ödemeleri) harcamaları"*ndan oluşmaktadır (Arısoy vd., 2010: 400). Bu kapsamda genel bir fikir edinebilmek adına, bazı OECD ülkelerinin kamu sosyal harcamalarının GSYH'e oranlarını dayanak alan bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Kamu Sosyal Harcamaları, GSYH'e Oranı (2012-2022)*, (%)

Ülkeler	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021
Fransa	31,2	32,0	31,9	31,0	30,7	34,9	32,7
İtalya	27,3	28,1	27,9	27,5	27,7	32,6	30,7
Avusturya	27,6	28,3	28,2	27,6	27,7	31,1	31,1
Finlandiya	28,3	30,2	30,4	29,4	29,4	31,0	30,3
Belçika	28,0	28,4	28,4	28,4	28,2	32,3	29,7
İspanya	25,6	25,4	24,2	24,0	24,6	31,2	29,5
Almanya	24,7	24,8	25,3	25,3	25,6	27,9	27,6
İsveç	26,3	25,6	26,5	25,6	25,1	25,9	24,9
ABD	18,5	18,4	18,7	18,2	18,3	23,9	22,7
Birleşik Krallık	23,0	21,7	20,6	19,7	19,5	22,5	22,1

Kaynak: (OECD, 2023).

Tablo 1'den elde edilen verilere göre, genel olarak ele alınan tüm ülkelerde kamu sosyal harcamalarının GSYH'e oranının %20'lerin üzerinde olduğu görülmektedir. Her ne kadar ABD ve Birleşik Krallık'a ait bazı veriler %20'lik oranın altında kalsa da bu değerlerin %20'ye oldukça yakın olduğu dikkat çekmektedir. Fransa ele alındığında ise; bu oranın incelenen yıllar özelinde her daim %30'un üzerinde olduğu görülmektedir. Bu çerçevede ifade edilmesi gereken diğer bir husus ise 2020

yılı başı itibariyle etkisini gösteren COVID-19'un kamu sosyal harcamalar üzerindeki etkisidir. Zira 2019 yılından 2020 yılına geçildiğinde, tüm ülkelerde kamu sosyal harcamalarının GSYH'e oranının belirgin şekilde arttığına tanık olunmaktadır. Bu artışta zirveyi 6,6 puanlık artışla İspanya görürken; İsveç 0,8 puan ile en az artış sağlayan ülke konumundadır. Türkiye'ye ait duruma ilişkin yönlendirici bir fikir edinebilmek adına ise TÜİK'in sosyal koruma harcamalarının GSYH'e oranına göz atmak faydalı olacaktır. Bu kapsamda; Türkiye'deki sosyal koruma harcamalarının GSYH'e oranı ve bu yardımların türüne ilişkin bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH'e Oranı (2012-2021)*, (%)

Yardımların Türü	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021
• Sosyal Koruma Harcamaları Toplamı	**13,28**	**14,3**	**12,8**	**11,9**	**12,5**	**13,0**	**10,8**
• İdari Masraf ve Diğer Harcamalar	0,23	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
• Sosyal Koruma Yardımları Toplamı	**13,05**	**14,0**	**12,6**	**11,7**	**12,3**	**12,8**	**10,7**
• Hastalık/Sağlık Bakımı	3,71	4,2	3,5	3,3	3,4	3,4	3,3
• Engelli/Malül	0,46	0,6	0,5	0,4	0,4	0,4	0,3
• Emekli/Yaşlı	7,00	6,7	6,2	5,7	6,1	6,0	4,9
• Dul/Yetim	1,13	1,7	1,5	1,4	1,5	1,5	1,2
• Aile/Çocuk	0,41	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6	0,5
• İşsizlik	0,18	0,3	0,3	0,3	0,4	0,9	0,4
• Konut	0,00	-	-	-	-	-	-
• Sosyal Dışlanma	0,15	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1

*TÜİK Sosyal Koruma İstatistiklerine ait verilerden derlenmiştir.
Kaynak: (TÜİK, 2023a).

Tablo 2'de yer alan veriler, Türkiye'nin 2012-2021 yılları arası sosyal koruma harcamalarının GSYH'e oranını vermektedir. Buna göre; 2012 yılında %13,28 olan bu oran, yıllar itibariyle muhtelif değerler alarak 2021 yılında %10,8 olarak kendisine yer bulmuştur. TÜİK verilerine göre; 2014 yılında sosyal koruma harcamalarının 249 milyar 358 milyon TL, 2019 yılında 542 milyar 2 milyon TL, 2020 yılında 655 milyar 599 milyon TL ve son olarak 2021 yılında 785 milyar 662 milyon TL olduğunu vurgulamak gerekmektedir. COVID-19'un yarattığı etkilerin azaltılması adına; Türkiye'de de 2019 yılından 2020 yılına geçildiğinde, sosyal koruma harcamalarında 0,5 puanlık bir artış olduğu görülmektedir. Ancak bu noktada göze çarpan bir diğer ayrıntı ise 2021 yılında bu oranın oldukça önemli ölçüde düştüğüdür. Zira 2021 yılına ait %10,8'lik değer incelenen yıllara göre en düşük değer olarak kayda geçmektedir. Sosyal harcamalara denildiğinde ele alınması gereken diğer harcama türleri ise sağlık ve eğitim alanında yapılan harcamalar olmuştur. Bu kapsamda sağlık harcamalarına ilişkin temel göstergeler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye'de Sağlık Harcaması Temel Göstergeleri, (2012-2021), (%)

Ülkeler	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021
Toplam SH* (Milyon TL)	76.358	94.750	119.756	165.234	201.031	249.932	353.941
Kişi Başı SH (TL)	1.020	1.232	1.524	2.030	2.434	2.997	4.206
Toplam SH'nin GSYH'e Oranı	5,4	5,4	4,6	4,4	4,7	5,0	4,9
Genel Devlet SH'nin Toplam SH'ye Oranı	76,8	77,4	78,5	77,5	78,0	79,2	79,2
Hanehalkı SH'nin Toplam SH'ye Oranı	15,4	17,8	16,3	17,3	16,7	16,0	15,9

* SH: Sağlık Harcaması
Kaynak: (TÜİK, 2023b).

Tablo 3 değerlendirmeye alındığında, Türkiye'de kişi başına ve toplam düzeyde sağlık harcamalarının yıllar itibariyle artış gösterdiği izlenmektedir. Ancak burada şu durumu ifade etmek gerekir ki, her ne kadar 2012 yılından 2021 yılına dek toplam sağlık harcamasında 4,64 katlık bir artış söz konusu olsa da toplam sağlık harcamalarının GSYH'e oranına bakıldığında bir düşüş ön plana çıkmaktadır. Nitekim 2012 yılında %5,4 olan bu rakamın 2021 yılına gelindiğinde %4,9 oranına düştüğü görülmektedir. Ayrıca COVID-19 sonrası dönem ele alındığında, sağlık harcamalarının hem oransal hem de miktar yönünden artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Sosyal harcama olarak ele alınması gereken bir diğer kısım olan eğitim harcamalarına ilişkin bilgiler ise Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Türkiye'de Eğitim Harcamaları Temel Göstergeleri, (2012-2021)*, (%)

Ülkeler	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021
Toplam Eğitim Harcaması (Milyon TL)	93.041	122.741	160.733	219.363	259.220	270.921	344.341
Öğrenci Başına Eğitim Harcaması (TL)	4.729	5.941	7.498	10.005	11.769	12.311	15.500
Eğitim Harc. GSYH'deki Payı (%)	5,9	6,0	6,1	5,8	6,0	5,4	4,8
Devlet Eğitim Harc. GSYH'deki Payı (%)	4,4	4,4	4,6	4,3	4,4	4,0	3,4
Toplam Eğitim Harcaması (Milyon USD)	51.658	56.000	53.105	45.491	45.626	38.614	38.813
Öğrenci Başına Eğitim Harcaması (USD)	2.626	2.710	2.477	2.075	2.071	1.754	1.747

Kaynak: (TÜİK, 2022b).

Tablo 4'teki verilere göre; toplam eğitim harcamasının 2012 yılından 2021 yılına gelindiğinde önemli miktarda artış sergilediği ancak yine sağlık harcamalarında olduğu gibi totalde eğitim harcamalarında da yaşanan bu artış meyline rağmen eğitime yönelik harcamanın GSYH'deki oranında azalma yaşandığı görülmektedir. Nitekim 2012 yılında %5,9 olan bu oranın 2021 yılına gelindiğinde %4,8 olduğu görülmektedir. Bu azalmanın, COVID-19'un meydana geldiği 2020 ve 2021 yıllarından sonra meydana gelmesi ise ayrıca önem teşkil etmektedir.

5. COVID-19 DÖNEMİNDE SOSYAL HARCAMALAR VE MAKROEKONOMİK İSTİKRAR İLİŞKİSİ

COVID-19 salgını, ekonomik düzende harcamaların azalması, işsizliğin artması ve buna bağlı olarak durgunluğun yaşanması ile en nihayetinde yoksulluğun körüklenmesi gibi birtakım etkiler yaratma potansiyeline haiz olduğundan, oldukça önemli bir mesele hâlini almıştır (Ünüvar ve Aktaş, 2022: 137). Bu noktada, COVID-19, yarattığı ekonomik sorunların büyüklüğü nedeniyle bir bakıma 1929 Bunalımı'na benzetilmiş ve birçok maliye politikası önleminin hayata geçirilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla COVID-19 sürecinde kamu kesiminin önemli rol üstlendiği ve gerek kamu harcamalarını bizatihi yapması gerekse harcamaları özel sektöre aktarması noktasında makroekonomik görünüme önemli katkıda bulunduğu; artan yönlü kamu harcamaları vasıtasıyla, milli gelir ve tüketim harcamalarını olumlu şekilde etkilediği görülmüştür (Karagöz, 2020: 121). Zira yapılan harcamalar, yaşanan krizin toplumsal etkilerinin azaltılması noktasında önemli bir rol oynamakta ve aslında bir bakıma da sosyal devletin bir fonksiyonu görevini üstlenmektedir (Öksüz ve Aydın, 2022: 111).

COVID-19 döneminde yaşanan ekonomik yönlü gelişmeler, esasında kamu maliyesi üzerinde ülkeler bazında birtakım farklılıkların da gündeme gelmesine neden olmuştur. Özellikle de kamu harcamalarının artması ve kamu gelirlerinin azalması, gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkeler üzerinde daha ciddi düzeyde etkiler meydana getirmiştir. Nitekim sağlık harcamalarına transfer harcamalarının da eşlik ettiği ve bu noktada devletlerin kendi özelinde bazı adımlar attığı görülmüştür (Dirican ve Zıvalı, 2023: 2202). Her ne kadar bu kriz sağlık temelli olarak dikkatleri çekse de ortaya çıkardığı neticelerle ekonomik, sosyal ve siyasal birtakım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla sosyal harcamaların artması söz konusu olmuşsa da özellikle maddi açıdan dezavantajlı olan kesimleri (işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlarla boğuşan bireyleri) etkileyen bu duruma karşı atılacak adımların önemi daha da artmıştır (Yorğun, 2020: 100).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, International Labour Organisation), COVID-19 döneminde meydana gelen sorunları gidermek amacıyla 46 ülkenin kısa süre içinde (1 Şubat - 22 Mart 2020) bazı sosyal güvenlik tedbirleri açıklandığını vurgulamıştır. Bu tedbirlerin; %18,9'u sağlık, %17,9'u işsizlik, %17,9'u nakit transferleri, %8,4'ü ise emekli maaşlarına yönelik düzenlemeler şeklinde olmuştur. Ortaya konulan tedbirlerin önemli kısmı (%57,9), hâlihazırdaki programların yapısında değişikliğe gidilmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir. Açıklanan tedbirlerin detayına inildiğinde ise öncü sosyal koruma tedbirleri çerçevesinde en büyük payın %23,2 ile yardım düzeyini artırmak olduğu, daha sonra ise %22,1'lik oran ile mevcut programların kapsamının genişletilmesi noktasında olduğu ortaya koyulmuştur. En düşük oranlara sahip tedbirler ise %3,2 ile katkılar üzerinde sübvansiyonu artırmak ve %2,1 ile kredi ve bütçe tahsisatlarını artırmak olarak ifade edilmiştir (ILO, 2020a).

COVID-19'un ortaya çıkardığı etkiler, sosyal koruma bağlamında insanlığın önemli derecede sorunlarla karşı karşıya olduğunu ortaya koymuştur. Bu noktada ILO'nun "*2020-2022 Dünya Sosyal Koruma Raporu*" dikkat çekicidir. Bu raporda vurgulanan noktalar; tüm dünyada sosyal koruma sistemlerindeki eksiklerin farkına varıldığı, gerektiğinde hükümetlerin sosyal korumanın kapsamını ve

miktarını önemli ölçüde artırabileceği ve evrensel seviyede sosyal korumanın sağlanamaması durumunda ise dünyada sosyal adaletin sağlanamayacağı olmuştur. Ayrıca bu rapor, dünya nüfusunun %53,1'lik kısmının hiçbir sosyal güvencesi bulunmadığını da ortaya koymaktadır. Bu rakam ise aslında dünya nüfusunun sadece yarısından azının sosyal güvenlik risklerine karşı kısmi de olsa koruma altında olduğunu ortaya koymaktadır. Ülke grupları bazında bu durum ele alındığında, ciddi eşitsizliklerin ortaya çıkabileceğini unutmamak gerekir. Nitekim sosyal koruma oranları; Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde %83,9, ABD'de %64,3, Asya-Pasifik ülkelerinde %44,1, Arap ülkelerinde %40 ve Afrika ülkelerinde %17,4 olarak kayda geçmiştir. Sosyal koruma sistemlerinin yeterliliğindeki boşlukların en önemli sebebinin, özellikle Afrika, Asya ve Arap ülkelerinde sosyal korumaya yetersiz yatırım yapılmasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Zira temel düzeyde bir sosyal güvenliği garanti altına almak için ülkelerin milli gelirlerinin hatırı sayılır bir kısmını (alt-orta gelirli ülkelerin milli gelirlerinin %5,1'ini; üst-orta gelirli ülkelerin %3,1'ini ve düşük gelirli ülkelerin %15,9'unu) bu alana ayırmaları gerektiği ifade edilmektedir (ILO, 2021: 18-19).

COVID-19, genel olarak var olan gelir ve iş gücü eşitsizliklerini bir seviye ileri taşıyarak durumu daha da kötüleştirmiştir. Ayrıca enflasyon olgusunun yoksulluk üzerinde de etkileri olduğu düşünüldüğünde, meselenin ciddiyeti artmaktadır. Yine Türkiye'nin Doğu bölgelerinde yoksulluğun yüksek düzeyde seyretmesi göz önüne alındığında (kadınların ekonomik yönden dezavantajlı konumu da bu süreçte cinsiyet eşitsizliğini artırıcı bir faktör olmuştur) bölgesel eşitsizliklerin salgın sürecinde önemli noktalara taşındığı görülmüştür. Türkiye'nin özellikle Doğu bölgelerinde kayıt dışı istihdam oranlarının yüksekliği, bu kesimin transfer harcamaları dışında yapılan "*Kısa Çalışma Ödeneği*" ve "*Ücretsiz İzin Desteği*" gibi desteklerden faydalanamadıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise aslında süreçte var olan eşitsizliklerin körüklenmesini ifade etmektedir (The World Bank, 2022: 4). Bu noktada sosyal korumanın ön plana çıktığını ve bu yönde yapılan harcamalar ile gerek sağlık gerekse de iş ve gelir güvenliği noktasında olumlu katkı sunduğunu vurgulamak gerekir. Dolayısıyla sosyal korumanın bu rolü; esasında *işsizlik* ve *yoksulluk* noktasında önemli etkiler yaratarak, kayıt dışılığın da önlenmesine yardımcı olmakta ve ayrıca toplam talebin canlı kalmasına vesile olarak ekonomideki dengeyi sağlamada önemli işlevleri bünyesinde barındırmaktadır (ILO, 2023). Türkiye'de mevcut kayıt dışı iş gücü çerçevesi izlendiğinde, kayıt dışı iş gücünün bölgelere göre farklılık içerdiği ifade edilebilir. Bu bağlamda Tablo 5'te, Türkiye'deki bazı bölgeler ve cinsiyet boyutu ile kayıt dışı iş gücü oranlarına 2012-2021 yılları kapsamında yer verilmiştir.

Tablo 5.Türkiye'de Bölgeler ve Cinsiyet Boyutu İle Kayıt Dışı İş Gücü Oranları (%) (2012-2021)

Bölgeler	**2012**	**2014**	**2016**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
Ankara	17,67	17,37	17,77	18,41	18,80	15,43	17,18
İstanbul	19,36	18,82	19,14	20,94	22,19	18,61	13,96
Adana, Mersin	47,52	45,71	41,74	38,99	39,71	38,22	38,39
Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	72,74	70,42	66,92	52,57	57,72	53,10	53,26
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	69,51	71,54	68,52	67,05	65,59	57,43	65,15
Toplam	**39,02**	**34,97**	**33,49**	**33,42**	**34,52**	**30,59**	**29,00**
• Kadın	54,17	48,44	44,26	42,15	42,18	37,11	35,86
• Erkek	32,70	29,29	28,75	29,45	30,95	27,57	25,90

Kaynak: (SGK, 2023a).

Tablo 5'te görüldüğü üzere her ne kadar kayıt dışı iş gücü oranları son yıllarda azalış eğiliminde olsa da Türkiye'nin Doğu bölgeleri, kayıt dışı istihdamın yoğunluk kazandığı bölgeler olmuştur. Cinsiyet ekseninde ele alındığında ise yıllar itibariyle kadınların erkeklere nazaran daha yüksek oranda mesafe kat ettiği görülmektedir. Kayıt dışı istidamın birçok farklı yönde olumsuz etkisi olmakla birlikte devlet nazarında en önemli yükün sosyal güvenlik sistemi üzerinden meydana geldiği ifade edilebilir. Böyle bir durum ise sonraki nesillerin omuzlarındaki sosyal güvenlik yükünün artmasına, gelir dağılımında adaletin bozulmasına ve toplum nazarında ahlaki deformasyona neden olarak önemli sosyal sorunların gündeme gelmesine neden olmaktadır (SGK, 2023b). Bu bağlamda kayıt dışı istihdamın sebeplerini de etkin bir şekilde sıralamak gerekmektedir. Bu sebepler arasında; öncelikle ekonomik istikrarsızlık, enflasyon ve işsizlik bulunmaktadır. İşsizliğin yoğun şekilde yaşandığı toplumlarda ve toplum kesitlerinde; yoksulluğun pençesinden kurtulmak isteyen bireylerin hayatlarını idame ettirebilmeleri bir noktada kayıt dışı istihdam ile mümkün olabilmekte, işveren nezdinde yüksek vergi ve prim konusu ile denetim noktasındaki aksaklıklar önemli rol oynamakta,

toplumdaki af beklentileri de bu konuyu desteklemektedir (BMD, 2022: 4). Ayrıca Türkiye için kayıt dışı istihdama neden olan faaliyetlerden biri de yakın coğrafyalardan gerçekleştirilen göç meselesidir.

Türkiye ekonomisinin COVID-19 öncesi içinde bulunduğu ekonomik realiteye; "*orta gelir tuzağı*, *döviz kuruna ilişkin kırılganlıklar*, *ithalata bağımlı olan büyüme* ve *kamu gelirlerinin giderleri karşılamadaki sınırlılığı*" örnek olarak gösterilebilir. Bu ekonomik tabloya COVID-19'un yarattığı tahribatın da eklenmesiyle olumsuz durumun daha da perçinlendiği ve kayıt dışılık ile birlikte vergi gelirlerinde yaşanacak bir düşüşün kamunun refah fonksiyonunu olumsuz yönde etkileyeceği açıktır (Çalıyurt, 2022: 49). COVID-19'dan dolayı ortaya çıkacak negatif etkilerin önlenmesi amacıyla, 2021 yılı Ağustos ayı itibariyle 705,5 milyar TL tutarında (ki bu GSYH'in %10,6'sına tekabül etmektedir) bir harcama gerçekleştirilmiştir. Bu meblağın kullandırılan ve ertelenen krediler kısmı 528,5 milyar TL iken merkezi yönetim bütçesinden sağlanan destekler ise 108,7 milyar TL'dir. "*İşsizlik Sigortası Fonu*" ve "*Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan Yapılan Ödemeler*" ise 68,3 milyar TL olup dağılımı Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. İşsizlik Sigortası Fonu İle Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan Yapılan Ödemeler (Milyar TL)

Ödemenin Türü	Faydalanan Sayısı	2020-21 Gerçekleşen Tutar
Nakdi Ücret Desteği	3.089.703	14,0
Kısa Çalışma Ödeneği	3.773.086	36,7
İşsizlik Ödeneği	1.341.293	7,3
Normalleşme Desteği	6.191.391	4,8
Sosyal Destek Programı	-	5,5

Kaynak: (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021: 36).

Tablo 6 ele alındığında, işsizlik sigortası fonu ile sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik fonundan en yüksek katkıyı alan bileşenin kısa çalışma ödeneği olduğu görülmektedir. Nitekim kısa çalışma ödeneği yaklaşık 3,8 milyon insana ulaşmış ve 36,7 milyar TL'lik tutarıyla toplam miktarın yarısından fazlasını konsolide etmiştir. En düşük miktar ise 4,8 milyar TL ile normalleşme desteği olurken, destekten 6 milyonu aşkın insan faydalanmıştır. Bu noktada, COVID-19'un etkilerinin azaltılmasına yönelik harcamaların makroekonomik görünümü korumayı amaçladığı görülmektedir. Ekonomik istikrar olgusu nötr bir etkiye sahip olmayıp birçok ekonomik göstergenin de etkileyicisi konumundadır. Bu bağlamda enflasyon, istihdam ve ödemeler dengesi gibi göstergelerin istikrarsız bir ekonomide rayına oturtulması oldukça güç olmaktadır (Karagöz ve Ergin, 2010: 183). Zira istikrarsız bir ekonomiyi; işsizlik, gelir dağılımının bozulması, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yaygınlaşması, kamu bütçesinde deformasyonların meydana gelmesi ve ekonomide daralmanın yaşanması gibi bir dizi tehlike beklemekte; hükümetlerin müdahalelerini ve regülâsyonlarını artırması söz konusu olmaktadır (Karaca, 2023: 91-92). Tüm bu ve benzeri durumlar ise ister istemez ekonomik istikrarın uygulanacak tüm politikalarda öncelikli bir konu hâlini almasına neden olmuştur. Bu kapsamda Türkiye'deki 2012-2021 yıllarına ait makroekonomik göstergeler Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Türkiye'ye Ait Makroekonomik Göstergeler (2012-2021)

Göstergeler	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021
GSYH Büyümesi (Yıllık %)	4,79	4,94	3,32	2,98	0,78	1,94	11,35
Kişi Başına GSYH Büyümesi (Yıllık %)	3,25	2,88	1,57	2,09	-0,03	1,15	10,51
Toplam Borç Servisi (GSMH'nin Yüzdesi)	6,52	6,27	8,84	11,00	11,65	12,27	9,11
Enflasyon, Tüketici Fiyatları (Yıllık %)	8,89	8,85	7,78	16,33	15,18	12,28	19,60
İşsizlik, (Toplam İş Gücünün %) (Ulusal Tahmin)	8,15	9,88	10,84	10,89	13,67	13,11	11,97
Gini Endeksi	40,20	41,20	41,90	41,90	41,90	-	-

Kaynak: (The World Bank, 2023).

Tablo 7'de yer alan veriler, Türkiye'ye ait makroekonomik istikrara ilişkin önemli bilgileri bünyesinde barındırmaktadır. Bu kapsamda öncelikle GSYH'in yıllık büyüme oranına bakıldığında, COVID-19'un meydana geldiği 2020 yılında %2'ye yakın bir oran göze çarparken; 2021 yılında %11,35'lik bir büyümenin meydana geldiği (kişi başına düşen GSYH büyümesi de benzer bir artış trendi yakalanmıştır) görülmüştür. Makroekonomik belirsizliğin artmış olmasıyla sonraki yıllarda momentumun düşmesi ve bu noktada da 2021 yılında büyümede meydana gelen yüksek baz etkisinin

2022'deki düşüşün temelini oluşturması söz konusudur (World Bank, 2022: 6). Bu noktadan hareketle, 2022 yılı ele alındığında ise ilk çeyrekte (bir önceki yılın aynı dönemine göre ifade edilmektedir) %7,6; ikinci çeyrekte %7,8; üçüncü çeyrekte %4,0 ve dördüncü çeyrekte %3,5'lik bir büyüme dikkate değerdir. Yıllık GSYH büyümesi ise 2022 yılında bir önceki yılla kıyaslandığında %5,6 olarak kayda geçmektedir (TCSBB, 2023).

Tablo 7'de toplam borç servisi oranına bakıldığında; 2020 yılında toplam borç servis oranının zirve yaptığı, 2021 yılında ise düşüşe geçtiği izlenmektedir. Yine incelenen yıllar özelinde, işsizliğin 2020 yılında %13,11 düzeyine yerleştiği; enflasyonun ise 2021 yılında yaklaşık olarak %20'ye ulaştığı görülmektedir. Bu noktada, 2022 yılı için en dikkat çekici rasyolardan biri de enflasyon olmuştur. Zira 2023-1 tarihli "*Enflasyon Raporu*"ndaki veriler, 2022 yılının üçüncü çeyreği itibariyle %83,45 olan TÜFE'nin dördüncü çeyrekte %64,27 olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşanan yüksek enflasyon rakamlarıyla birlikte enflasyonun düşüş yönünde seyredeceği öngörüsü hâkim olup bu kapsamda, 2023 yılında %22,3; 2024 yılında %8,8 ve 2025 yılında %5'e düşeceği beklentisi mevcuttur (TCMB, 2023: 22,45). İşsizlik noktasında ise 2022 yılı rakamları, %10,4'ü işaret etmekte (TÜİK, 2023c) ve bu oran ile 2020 ve 2021 yıllarına göre gözle görülür bir azalmanın söz konusu olduğu dikkat çekmektedir. Durum Gini Katsayısı çerçevesinde ele alındığında ise, TÜİK'in "*Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması*"na göre 2020 yılı için Gini Katsayısı 0,410 ve 2021 yılı için 0,401 olarak göze çarpmaktadır (TÜİK, 2021; TÜİK, 2022c).

Türkiye'nin makroekonomik panoramasında önemli yer tutan borç stoku meselesine de ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Özellikle de TL'nin karşılaşacağı ani bir şokun ortaya çıkaracağı etkilerin, borç stoku üzerinde oldukça önemli sonuçlar doğurması olasıdır. Bu kapsamda, 2020 yılı borç stoku verileri kullanılarak elde edilen bir "*duyarlılık analizi*", TL'nin karşı karşıya kalacağı şokların borç stoku üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Buna göre; TL nezdinde %5 oranında meydana gelecek bir değer kaybı, borç stokunu 63,5 milyar TL artırmakta; TL faiz oranının 500 baz puan artırılması neticesinde ise borç stokunda 49,6 milyar TL'lik bir artış söz konusu olmaktadır. Son olarak GSYH miktarının %2 oranında azalması ise borç stoku üzerinde 44,8 milyar TL'lik bir artış yaratmaktadır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021: 39). Bilindiği üzere kamu borçlanması noktasında, CDS değerleri oldukça önemli olmaktadır. Zira CDS puanının yüksek seviyelere çıkmış olması kredi alımı noktasında riskli bir ülkeye işaret ederken; düşük seviyelerdeki bir değer ise ülkenin riskinin düşük, kredibilitesinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. COVID-19, Türkiye dâhil neredeyse tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler nazarında önemli bir risk göstergesi olmuş ve Türkiye'nin CDS primi, COVID-19'un başında yani 11 Mart 2020 tarihinde 407 baz puan olmasına karşın; 8 Mayıs 2020 tarihine gelindiğinde 654 baz puanı görmüştür (Investing, 2023).

Türkiye'deki makroekonomik istikrara yönelik kırılganlıkların önemli ölçüde TL'nin değer kaybı ve enflasyonun yüksek olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu gelişmeler, bir noktada reel gelirlerin aşınmasına, üretim ile tedarik kanallarının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Ayrıca TÜFE'deki %1'lik artışın, yoksulluğu %2 artırması ise enflasyonun yoksulluk üzerindeki baskısına işaret etmektedir. Dış finansman ihtiyacı ve doğrudan yabancı yatırımların düşük olması, Türkiye'yi kırılgan ülkeler kategorisine sokmakta ve kamu mali alanındaki manevra alanını kısıtlamaktadır. Türkiye'deki makroekonomik istikrarın sağlanması amacıyla; güven arttırıcı ve risk azaltıcı adımların atılması, enflasyonun dizginlenmesi amacıyla sıkı para politikasına geçilmesi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'na olan güvenin artırılması gerekmektedir. Ayrıca Kur Korumalı Mevduatın ortaya çıkardığı yükün azaltılması ve kırılgan kesimlere yönelik desteklerin çoğaltılması gerekmekte olup kadın ve genç nüfusa yönelik istihdam imkânlarının artırılması faydalı olacaktır (The World Bank, 2022: 7-8). Dünya Bankası'nın tavsiyelerinden sonra ILO'nun da COVID-19 ile mücadelede sunduğu bazı öneriler söz konusudur. Bu kapsamda; istihdam ve ekonomik aksiyonu artırmak adına sağlık dahil olmak üzere bazı sektörlere destek sağlanması, özellikle de kayıt dışı çalışanların sisteme entegre edilmesi ve sosyal koruma kapsamına alınması, işletmelere yönelik mali teşvik ve vergisel desteklerin sağlanması gerekmektedir. Bu noktada büyük kamu yatırımlarına ihtiyaç duyulduğu, vergi teşviklerinin ekonomik büyüme ve istihdamı artırabileceği, yeni pazar olanakları sağlayacağı ve sürdürülebilir bir büyümenin kapısını aralayacağı ifade edilmektedir (ILO, 2020b: 10-12).

Hadiseye para, faiz ve enflasyon noktasından yaklaşıldığında, dünya çapında COVID-19'un yarattığı enflasyonist baskılara rağmen Türk Para Politikası Kurulu'nun, 2021 yılının son dört ayında attığı adımlarla faizleri %14'lük düzeye indirmesi enflasyonist gidişatı körüklemiştir. Literatürde,

Fisher Paradoksu olarak da ifade olunan *Neo-Fisher Etkisi*'ne göre düşük seviyedeki nominal faiz oranlarının uzun vadede enflasyon beklentilerini düşürerek halihazırdaki enflasyonun düşmesine sebep olmaktadır. Ancak teorik tartışma alanında yer alan genel eğilimlere taban tabana zıtlık barındıran bu yönelim gerek gelir dağılımının gerekse de düşük ve orta gelirli kesimlerin refahının negatif yönde etkilenmesi neticesini doğurmuştur. Dolayısıyla TCMB tarafından atılan faiz adımları beklenen etkiyi yaratmamış ve tam tersi istikamette Neo-Fisher Etkisi yerine *Fisher Etkisi* söz konusu olmuştur. Zira dışa bağımlılığın mevcudiyetini kuvvetle koruduğu, mali disiplinin yeterince sağlanamadığı, merkez bankası kredibilite yeteneği ile politik istikrar unsurlarının yeterince kuvvetli olamadığı bir ortamda Neo-Fisher Etkisinin enflasyonu istenen düzeye indirgemede başarılı olamadığı görülmüştür (Sugözü ve Yaşar, 2020: 88; Çalıyurt, 2022: 42). Neo-Fisher Etkisinin sağlanabilmesi için mali disipline ulaşılması, dışa bağımlılığın düşük seviyede olması, istikrarlı bir yabancı sermayenin varlığı ve döviz kurunda yaşanan oynaklıkların minimum seviyede olması gerekmektedir (Tayyar, 2019: 319-320).

Genel bir tespit yapılırsa; Türkiye, 2000'li yıllar sonrası meydana gelen ekonomik krizlerin birikmiş sorunlarını çözemeden yakalandığı COVID-19 krizinden de olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu gerçeklik ise meydana gelen sağlık krizinin etkilerinin giderilmesi amacıyla gerçekleştirilecek sosyal harcamaların önüne adeta bir set çekmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'deki yapısal sorunların çözülebilmesi CDS başta olmak üzere makroekonomik değişkenler üzerinde pozitif etki sağlayacağı açıktır (Çalıyurt, 2022: 49). Birleşmiş Milletler'in son yayınlanan Dünya Ekonomik Durumu ve Beklentiler üzerine Şubat 2023 Brifingi; yüksek enflasyon, savaşlar ve iklim krizi gibi gelişmelerin 2023 yılında dünya ekonomisi üzerine ağır bir yük getireceğini vurgulamaktadır. Ayrıca FED'in faiz artırımına yönelik adımların gelişmekte olan piyasalar üzerindeki negatif etkileri (yerel para birimlerinde değer kaybı, borç sürdürülebilirliği vs.) düşünüldüğünde küresel büyümenin olumsuz etkilenmesi ve resesyon gibi risklerin gün yüzüne çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum, merkez bankalarının koordinasyonunun güçlendirilmesi ve enflasyonist beklentilerin net politika adımlarıyla yönetilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Uyarılar ele alındığında özellikle kemer sıkma politikalarının kadın yoksulluğu ve iklim krizine negatif etkide bulunacağı beklenmektedir. Yine gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yatırım noksanlığı ve borç kısır döngüsü gibi sorunlar ise bu ülkelere yönelik endişeleri artırmaktadır (UN, 2023: 1-4). Dolayısıyla, ekonomideki kırılganlıkların çözülememesi küresel manada makroekonomik görünümdeki bozulmaların Türkiye gibi ülkeleri ciddi şekilde etkilemesi söz konusu olacaktır.

SONUÇ YERİNE

Arz ve talep şoklarının bir arada meydana gelmesine neden olan COVID-19, küresel düzeyde durgunluk riskini beraberinde getirmiş ayrıca toplumları hazırlıksız yakalaması nedeniyle sosyal harcamalara yönelik ihtiyacı da ortaya koymuştur. Nihayetinde, sosyal harcamalar gerçekleştirilirken her ülkenin gelişmişlik seviyesine göre tedbirler alınmış ve bu doğrultuda ülke yapılarına göre farklılık gösteren neticeler elde edilmiştir. Mesele Türkiye yönüyle ele alındığında ise COVID-19 öncesi zaten makroekonomik dengesizliklerle (enflasyon, işsizlik, cari açık vs.) karşı karşıya olunduğu ve bu krizle birlikte sosyal harcamaların artmasının Türkiye'deki iktisadi sorunların daha da artmasına neden olduğu görülmüştür. Zira iktisadi aktivitede azalış, tüketim ve yatırım harcamalarının da azalmasına neden olarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemiş ve bu durum kaçınılmaz olarak işsizlik üzerinde olumsuzluk yaratmıştır. Ortaya çıkan bu tablonun yanı sıra turizm ülkesi olan Türkiye'nin salgın nedeniyle turizm faaliyetlerinin ve nihayetinde turizm gelirlerinin düşüş göstermesi de olumsuz bir diğer etki olmuştur. Yaşanan tüm olumsuzluklara TL'deki değer kaybının eşlik etmesi ekonomik istikrarın bozulmasına iyice zemin hazırlamıştır.

COVID-19 gibi dönemlerde sosyal harcamalarda yaşanan artışın külfetleri bulunsa da sosyal huzur, gelir dağılımı, tüketim ve istihdam gibi faktörler üzerindeki olumlu etkisini unutmamak gerekir. Zira sosyal harcamaların refahı artırdığı ve eşitsizliklere olumlu yönde katkıda bulunduğu, işsizlik yardımının talep yönlü etkisi, eğitim ve sağlık harcamalarının verimliliği artırarak işsizlik üzerinde katkı sağladığı bilinmektedir. Salgın döneminde Türkiye'deki krizin etkilerinin azaltılması için sosyal harcamaların artırıldığı (Tablo 6); ve bu sayede de krizin yıkıcı etkilerinin ve yoksulluğun azaltıldığı düşünülmektedir. Ancak harcamaların optimal dengesinin tutturulması ekonomik sürdürülebilirlik noktasında gerekli olduğundan harcamaların denge ve fren sınırlarının iyi ayarlanması gerekmektedir. Bu harcamaların bütçeye olan etkisinin yönetilmesi için uygun finansman kaynaklarının bulunması ve tasarruf tedbirlerinin de alınması gerekmektedir. Sosyal harcamaların makroekonomik istikrara katkı

sağlaması; uygun bir harcama politikasının belirlenmesi, mali disipline bağlı kalınması, maliye ve para politikalarının ahenginin bozulmamasına bağlıdır. Bu yönüyle kaynakların etkin kullanımı sağlanarak sorunların hızlı çözülmesi mümkün olacaktır.

Sosyal harcamalar ele alınırken en önemli mevzunun enflasyonu körüklemeyecek bir harcama politikası olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye'de Neo-Fisher Etkisi'nin gerçekleşmemiş olması da bu duruma özen gösterilmesi gereğini doğurmaktadır. Ayrıca bu çerçevede Türkiye'nin politika faizini düşük tutmasının gerekçelerine de dikkat etmek gerekmektedir. Zira bu konuda ekonomik büyümenin artırılması ve işsizliğin azaltılması gibi majör etkilerin hedeflenmesi muhtemeldir. Ancak politika faizinin enflasyon üzerindeki etkilerini gözden kaçırmamak gerekir. Yine COVID-19 döneminde yaşanan kur dalgalanmalarına yönelik faaliyete konulan Kur Korumalı Mevduat'ın ortaya çıkardığı mali yükün de yönetilmesi mecburiyeti bulunmaktadır. Sonuç olarak enflasyon ve COVID-19 gibi olağanüstü dönemlerde sosyal harcamaların nasıl olması gerektiği konusuna yanıt aranırsa, öncelikle bu tür dönemler için harcamaların alt yapısı önceden belirlenmiş, boyut ve nitelikleri itibariyle desteklerin kompozisyonunu gösteren bir master planın olması gereklidir. Nitekim bu hazırlık, olası kriz dönemlerinde ekonomiyi destekleyerek insanların yaşanacak bir krizi sosyal ve mali yönden daha iyi şartlarda atlatmalarına katkı sağlayacaktır. Elbette ki, iktisadi sürdürülebilirlik noktasında sağlık kapasitesinin artırılması ve olası krizlere yönelik senaryoların kurulması ve simülasyonların test edilmesi yerinde bir eylem olacaktır. Yine bu tür dönemlerde işsizlik ve yoksulluk gibi kronik sorunların çözümüne pozitif katkı sağlayabilecek bir unsur olarak örneğin eğitim noktasında; uzaktan eğitim almak zorunda kalan öğrencilere ücretsiz internet hizmeti sunumu ve teknik destek sağlanması ve yine bu tür dönemlere hazırlık amacıyla eğitim kurumlarının önceden teknik altyapılarının güçlendirilmesi yönündeki uygulamalar faydalı olacaktır.

COVID-19 örneğinde görüldüğü gibi kriz durumlarının en önemli mağduriyetleri, toplumun dezavantajlı kesimleri nezdinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sosyal yardımların etkin şekilde bu kesimlere ulaştırılması yoksulluğun şiddetlenmesine engel olacaktır. Özellikle kayıt dışılık oranlarının azaltılması önemli katkı sağlayacaktır. Zira kayıtlı zemine taşınması sağlanan dezavantajlı kesimin sosyal yardımlardan daha etkin şekilde yararlanması, krizin etkilerinin hafifletilmesinde oldukça faydalı olacaktır. COVID-19'un ortaya çıkardığı etkilerin bölgeler bazında farklı etkiler doğurması da bölgesel asgari ücret uygulamalarının desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu sayede farklı ekonomik şartlara sahip bölgelerde yaşayan insanların yaşadığı ekonomik sorunların nispeten önüne geçilebilecektir. Aslında tüm bu uygulamalar yapıcı bir zemine oturtulabilirse ülkenin ekonomik, sosyal ve mali yönden yeni fırsatlara da kavuşmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla süreçlerin etkin bir politika dizisiyle sürdürülmesi yeni bir öğrenme sürecini destekleyecek ve sonraki krizler için daha hazır bir şekilde konumlamaya destek olacaktır. Elbette ki tüm bu uğraşların arzu edilen sonuçlara erişmesini sağlamak ve sosyal harcamaların makroekonomik etkilerini artırmak başta devlet olmak üzere, toplum üyeleri, sivil toplum kuruluşları ve özel kesim arasında aktif diyalog koşullarının oluşturulmasına bağlı olmaktadır. Bu sayede hem yaşanan sorunlara yönelik çözüm yolları hem de ihtiyaçların giderilmesine ilişkin yöntemlerin daha sağlıklı bir şekilde ortaya konulması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, M. (2020). "COVID-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Bahar (Covid19-Özel Ek), 191-221.

Arısoy, İ., Ünlükaplan, İ. ve Ergen, Z. (2010). "Sosyal Harcamalar ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde 1960 – 2005 Dönemine Yönelik Bir Dinamik Analiz". *Maliye Dergisi*, (158), 398-421.

Ataç, B. (2021). *Maliye Politikası.* Gözden Geçirilmiş 12. Baskı. Turhan Kitabevi: Ankara.

Başçı, E. (2012), "Finansal ve Makroekonomik İstikrar: Önümüzdeki Zorluklar" Konferansı Açılış Konuşması. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Konferansı Açılış Konuşması, İstanbul. Erişim: 5 Mart 2023, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/b0d0ed61-9ab0-4960-becf-cb52641fb351/Baskan_Finansal_2012.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-b0d0ed61-9ab0-4960-becf-cb52641fb351-m3fC52X

Birkalan, A.Ö. ve Bay, H. (2022). "Bölgesel Asgari Ücret Varsayımı Altında Bölgelerin Kümeleme Analizi Yöntemleriyle Tespiti". *Maliye Dergisi*, (183), 24-48.

Bizim Menkul Değerler (BMD). (2022). İşsizlik & İstihdam Verileri. BMD Araştırma 10 Mayıs 2022, Erişim: 08.04.2023 https://news-files.foreks.com/attachment/1652181985489_sizlikvestihdamVerileri-Mart2022.pdf

Cooley, L. ve Linn, J. F. (2020), Developing Countries Can Respond to COVID-19 in Ways That Are Swift, at Scale, and Successful, Retrieved April 2, 2023, from https://www.brookings.edu/blog/future-development/2020/06/04/developing-countries-can-respond-to-covid-19-in-ways-that-are-swif t-at-scale-and-successful/

Çalıyurt, B.Ç. (2022). "Bir Sağlık Krizi Olan Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Performansa Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 3(2), 25-56.

Çetin, İ. (2019). "Sosyal Harcamaların Arz ve Talep Yönlü Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Örneği". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 79-92.

Dirican, H., ve Zıvalı, B. S., (2023). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Covid-19 Salgını Sürecinde Seyri: Sıçrama Hipotezinin Geçerliliğinin Değerlendirilmesi" *ODÜSOBİAD*, 12(3), 2201-2226.

DİSK-AR. (2022). Asgari Ücret Gerçeği: 2023 Raporu. ISBN: 978-605-73866-3-2, İstanbul.

Eurostat. (2023). Social Protection (ESSPROS) - Overview. Retrieved March 20, 2023, from https://ec.europa.eu/eurostat/web/social-protection

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2021). Kamu Maliyesi Raporu: 2021-II, Sayı:2, Ankara.

International Labour Organization. (ILO). (2020a, 9 Nisan). ILO'dan COVID-19 Krizi Karşısında Ülkelerin Aldığı Sosyal Koruma Tedbirleri Raporu. Erişim: 20 Mart 2023, https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_741448/lang--tr/index.htm

International Labour Organization. (ILO). (2020b). ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Third edition Updated estimates and analysis 29 April 2020, Retrieved April 4, 2023, from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf

International Labour Organization. (ILO). (2021). World Social Protection Report 2020-22: Social Protection at the Crossroads – in Pursuit of a Better Future. Geneva: ILO, 2021.

International Labour Organization. (ILO). (2023). Social Protection: Social Protection Response to the COVID-19 Crisis. Retrieved March 7, 2023, from https://www.social-protection.org/gimi/ShowWiki.action?id=62

Investing (2023). Türkiye'nin Kredi Risk Primi, Erişim: 07.04.2023, https://tr.investing.com/rates-bonds/turkey-cds-5-year-usd-historical-data.

Karaca, C. (2023). *Maliye Politikası.* 1. Baskı. Ekin Kitabevi: Bursa.

Karagöz, B. (2020). "Koronavirüs Pandemisinin Kamu Ekonomisi Analizine Etkileri: Teorik Bir İnceleme". *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 119-128.

Karagöz, Y. ve Ergün, Y. (2010). "Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonometrik Bir Değerlendirme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 169-185.

Kuzucu, S. (2022). "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Covid-19 Pandemisine Karşı Para Politikasının Bir Değerlendirmesi". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23, COVID-19 Özel Sayısı, 265-279.

Mobarak, A. M. (2020). Responding to Covid-19 in The Developing World. Retrieved April 2, 2023, from https://archive.dhakatribune.com/opinion/op-ed/2020/04/06/responding-to-covid-19-in-the-developing-world

Mobarak, A. M. ve Barnett-Howell, Z. (2020). Poor Countries Need to Think Twice About Social Distancing, Retrieved April 2, 2023, from https://foreignpolicy.com/2020/04/10/poor-countries-social-distancing-coronavirus/

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023). Compare Your Country: Expenditure for Social Purposes. Public Social Spending, % of GDP, 2012-2022. Retrieved March 19, 2023, from https://www.compareyourcountry.org/social-expenditure/en/0/547+548/default/2022

Öksüz, M. ve Aydın, M. (2022). "Ekonomik Kriz Dönemlerinde Sosyal Harcamalar: 1990 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi". *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 5(2), 97-117.

Öner, C. (2022). Inflation: Prices on the Rise. *Finance & Development Magazine*. August 15, International Monetary Fund.

Pınar, A. (2021). *Maliye Politikası Teori ve Uygulama.* Gözden Geçirilmiş 11. Bası. Turhan Kitabevi: Ankara.

Reinsdorf, M. (2020). Data Disruption: The Impact of COVID-19 on Inflation Measurement. Chart of the Week, IMF Blog. Retrieved March 21, 2023, from https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/11/10/data-disruption-the-impact-of-covid-19-on-inflation-measurement

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK). (2023a). Kayıtdışı İstihdam Oranları, Erişim: 09.04.2023 http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK). (2023b). Genel Bilgi, Erişim: 09.04.2023 http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/genel_bilgi

Sugözü, İ.H. ve Yaşar, S. (2020). "Enflasyon ve Faiz İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Regresyon ve Nedensellik Analizleri". *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık; 179, 85-105.

T24 (2023, 27 Ocak). "OECD göre 2022'de Ülkelerin Kamu Sosyal Harcamaları; Türkiye'nin Oranı Dikkat Çekti". Erişim: 4 Mart 2023, https://t24.com.tr/foto-haber/oecd-gore-2022-de-ulkelerin-kamu-sosyal-harcamalari-turkiye-nin-orani-dikkat-cekti,21112/2

Tayyar, A. E. (2019). "Neo-Fisher Etkisi ve Türkiye Uygulaması". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(36), 307- 339.

The White House. (2021, April 12). Pandemic Prices: Assessing Inflation in the Months and Years Ahead. Retrieved March 21, 2023, from https://www.whitehouse.gov/cea/written-materials/2021/04/12/pandemic-prices-assessing-inflation-in-the-months-and-years-ahead/

The World Bank. (2022). Türkiye Ekonomi Monitörü: Akıntıya Karşı Kürek Çekmek. Erişim: 13 Mart 2023, https://thedocs.worldbank.org/en/doc/05d5260898bd51b9401cad0ecc476393-0080012022/original/TEM-Executive-Summary-in-Turkish-February-2022.pdf

The World Bank. (2023). World Development Indicators. Retrieved March 19, 2023, from https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#

TRT Haber (2022, 5 Haziran). "Fed Sıkılaşma Patikasında İlerliyor". Erişim: 28 Mart 2023, https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/fed-sikilasma-patikasinda-ilerliyor-685818.html

Türk Dil Kurumu. (2023). İstikrar. Erişim Adresi (28 Mart 2023): https://sozluk.gov.tr/

Türk Dil Kurumu. (2023). Sosyal Devlet. Erişim Adresi (20 Mart 2023): https://sozluk.gov.tr/

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (TCMB). (2023). Enflasyon Raporu 2023-1. Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (TCSBB). (2023). Büyüme, Erişim: 1 Nisan 2023, https://www.sbb.gov.tr/buyume/#:~:text=GSYH%202022%20y%C4%B1l%C4%B1n%C4%B1n%20d%C3%B6rd%C3%BCnc%C3%BC%20%C3%A7eyre%C4%9Finde,6%2C3%20oran%C4%B1nda%20b%C3%BCy%C3%BCme%20kaydetmi%C5%9Ftir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021, 15 Haziran). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020. Erişim: 1 Nisan 2023, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022a, 23 Aralık). Sosyal Koruma İstatistikleri, 2021: Sosyal Koruma İstatistiklerine İlişkin Açıklamalar. Erişim: 7 Mart 2023, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2021-45744

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022b, 07 Aralık). Eğitim Harcamaları İstatistikleri, 2021. Erişim: 28 Mart 2023, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamalari-Istatistikleri-2021-45553

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022c, 6 Mayıs). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2021. Erişim: 1 Nisan 2023, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581#:~:text=Gini%20katsay%C4%B1s%C4%B1%200%2C401%20olarak%20tahmin%20edildi&text=En%20son%20yap%C4%B1lan%20ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na,ile%200%2C401%20olarak%20tahmin%20edildi.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023a). TÜİK Sosyal Koruma İstatistikleri (2008-2021). Sağlık ve Sosyal Koruma. Erişim: 7 Mart 2023, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023b). TÜİK Sağlık Harcamaları İstatistikleri (2009-2021). Sağlık ve Sosyal Koruma. Erişim: 28 Mart 2023, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=saglik-ve-sosyal-koruma-101&dil=1

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023c, 23 Mart). İşgücü İstatistikleri, 2022. Erişim: 1 Nisan 2023, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390

United Nations. (UN). (2020). Shared Responsibility, Global Solidarity: Responding to the Socio-economic Impacts of COVID-19. March 2020, Retrieved April 2, 2023, from https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-03/SG-Report-Socio-Economic-Impact-of-Covid19.pdf

United Nations. (UN). (2023). The World Economy Faces Multiple Mutually Reinforcing Shocks. Monthly Briefing on the World Economic Situation and Prospects, February 2023, No. 169 Retrieved April 9, 2023, from https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publica tion/MB169.pdf

Ünüvar, İ. ve Aktaş, H. (2022). "Dünya'da ve Türkiye'de Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 124-140.

Works, R. (2021). Consumer Inflation During the COVID-19 Pandemic. United States Bureau of Labor Statistics. Retrieved March 21, 2023, from https://www.bls.gov/opub/mlr/2021/beyond-bls/consumer-inflation-during-the-covid-19-pandemic.htm

Worldometer. (2023). COVID-19 Coronavirus Pandemic: "Coronavirus Cases" and Coronavirus Deaths". Retrieved March 19, 2023, from https://www.worldometers.info/coronavirus/

Yalçınkaya, Ö. ve Aydın, H.İ. (2017). "Makroekonomik İstikrarsızlığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi (1983-2015)". *Ulakbilge,* 5(13), 983-1007.

Yılmaz Eser, B. ve Terzi, H. (2008). "Türkiye'de Asgari Ücret: Sorunlar Öneriler". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 129-143.

Yorğun, S. (2020). "Covid-19 Salgını'nın Sosyal Politikalara Etkileri". D. Demirbaş, V. Korkut ve S. Yorğun (eds.). içinde *COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*. (s. 99-113). İstanbul Üniversitesi Yayınevi: İstanbul.